

оцінки та пояснити ті терміни, які він буде застосовувати. Це надасть можливості майбутнім читачам скласти більш зрозуміле та відповідаючи дійсності уявлення стосовно філософії того чи іншого мислителя.

Ще одним важливим моментом є те, що усі терміни, які використовують щодо концепцій Дж. Берклі, набувають різного значення, залежно від того, хто їх використовував. Чудовим прикладом є термін "соліпсизм". Для В. Леніна цей термін є однозначно негативним і ним позначалися тільки ті філософи, яких він вважав "ворогами" своєї концепції. У свою чергу, Л. Вітгенштейн розумів соліпсизм у зовсім інший спосіб – він писав, що "те, що в дійсності передбачає соліпсизм, є істиною" [6]. З цих визначень чудово видно, наскільки різним може бути відношення до одного й того ж терміну у представників різних філософських шкіл.

1. *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. – М. : ИЛ, 1958. – С. 81. 2. Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с. 3. *Поппер К.* Предположения и опровержения: Рост научного знания / К. Поппер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/popper/06.php. 4. *Рассел Б.* История западной философии / Б. Рассел. – Новосибирск, 2001. – 961 с. 5. *Реале Дж.* Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Revival/_13.php. 6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

Надійшла до редколегії 14.12.12

Д. Є. Прокопов, д-р філос. наук, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ

ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Ґ. Е. ЛЕСИНҐА І ЇХ ВПЛИВ НА ФІЛОСОФІЮ НІМЕЦЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

У статті аналізується вплив теоретичних поглядів Лесинґа на розвиток філософії німецького Просвітництва. Визначено місце Лесинґа у плеяді представників просвітницької традиції в Німеччині, а також його роль у формуванні просвітницької парадигми. Пояснено ставлення Лесинґа до метафізики і філософії, окреслені головні напрями рецепції Лесинґом філософських ідей Ляйбніца та Спінози, уточнено основні положення і цілі його етичної системи.

Ключові слова: Лесинґ, німецьке Просвітництво, філософія, мистецтво.

В статье анализируется влияние теоретических взглядов Лессинга на развитие философии немецкого Просвещения. Определено место Лессинга в плеяде представителей просветительской традиции в Германии, а также его роль в формировании просветительской парадигмы. Описана специфика отношения Лессинга к метафизике и философии, очерчены главные направления рецепции Лессингом философских идей Лейбница и Спинозы, уточнены основные положения и цели его этической системы.

Ключевые слова: Лессинг, немецкое Просвещение, философия, искусство.

The article analyzes an impact of Lessing's theoretical views on the development of the German Enlightenment philosophy. The place of Lessing among the representatives of German Enlightenment tradition, as well as his role in shaping the Enlightenment paradigm is defined. The author shows the specifics of the relationship of metaphysics and philosophy in Lessing's theory, outlines the main directions of Lessing's reception of Leibniz's and Spinoza's philosophical ideas, clarifies the basic provisions and purposes of his ethical system.

Key words: Lessing, German Enlightenment, philosophy, art.

У контексті розгляду філософії німецького Просвітництва слід вказати на таке важливе для німецької (а загалом – і для світової) культури яви-

ще, як спроба синтезу поетичного і філософського світоглядів. У межах просвітницької філософії цей шлях був накреслений насамперед *Готгольдом Ефраїмом Лесингом* (Lessing). Згадана постать, стверджуючи без перебільшення, є одним із найяскравіших представників німецького Просвітництва, чий погляд вплинули і на німецьку класичну філософію, і на всю німецьку культуру загалом. За оцінкою В. Віндельбанда, Лесинг – це "цілком самостійний мислитель-творець і величний геній". Його творчість зосереджувалася переважно на літературній діяльності, хоча на формування теоретичних поглядів Лесинга неабиякий вплив справили класична греко-римська культура, а також філософія Г. В. Ляйбніца (більшою мірою, ніж її подальший розвиток К. Вольфом) і система Б. Спінози.

Лесинг не був філософом у строгому сенсі цього слова, але він і не волів ним бути, бо це суперечило б його природним нахилам і вдачі. Влучною і яскравою самохарактеристикою тут можуть бути такі відомі слова письменника: якби Бог приховав у своїй правіці усю істину, а в своїй лівійці лишень завжди спонукальний потяг до істини, проте із застереженням завжди і вічно помилятися, то, маючи змогу вибирати, Лесинг вибрав би лівіцю – бо ж чиста істина існує тільки-но для самого Бога. Хоча філософія і не займає перше місце у різнобічній діяльності Лесинга, але вона була для нього предметом серйозної зацікавленості. Не виклавши свої теоретичні погляди у вигляді системи, він упродовж життя керувався певними переконаннями, які він почасти запозичив із тих чи інших філософських систем, а почасти і сам розвинув з огляду на думки філософів різних епох. Уже в одній із ранніх праць "Думки про гернгутерів" (1750) Лесинг недвозначно висловлює своє ставлення до філософії: людина створена для діяння, а не до розумування. Він прославляє часи, коли жили найбільш чесотні з-поміж найбільш вчених людей, і коли вся мудрість зводилася до лаконічних життєвих правил. Вірцевим прикладом такого способу життя виступає Сократ, який навчив смертних скеровувати свій погляд у самих себе і не запитувати про те, що є понад ними, тож і не є для них.

У ранніх працях Лесинга особливо помітний вплив філософії Г. В. Ляйбніца, що й не дивно, адже під час його навчання в Лейпцігському університеті (1746–1748) панівне становище мала Ляйбніцевсько-Вольфівська філософія. Лесинг не лише підхоплює одну із засад метафізики Ляйбніца про принцип індивідуації, а й намагається застосувати його в сфері моралі, стверджуючи, що кожен повинен вчиняти домірно до своєї індивідуальної досконалості. Але водночас Лесингу стає близьким спосіб думання пантеїзму, коли він приписує Богові самосвідоме, відмінне від світу буття, хоча і не вважає, що світ має буття, що субстанційно віддільне від Божества.

Лесинг був не лише представником доби Просвітництва, а й сам став справжнім просвітником, "людиною, яка всю свою таку надзвичайно багату силу духу поставила на службу Просвітництву" (Е. Целер). Показовими у цьому плані є слова німецького мислителя про християнство, мовляв, останньою його метою є не наше блаженство, хоч би

звідки воно походило, а наше блаженство завдяки нашому осяянню (Erleuchtung), бо цілком усе наше блаженство полягає, врешті-решт, в цьому осяянні. Щоправда, для Лесинґа просвітництво розуму невіддільно від чистоти серця, і тільки обидва вони разом становлять ту мету, до якої прагне виховання людського роду (Lessing, *Erziehung*, § 80; надалі праця "Виховання роду людського" цитується як "*Erziehung*", а "Гамбургська драматургія" – як "*Dramaturgie*"). Лесинґ недвозначно дає зрозуміти, що вдосконалення і поліпшення людства можливе лише завдяки вдосконаленню всіх окремих людей. Держава при цьому відіграє роль засобу для цілей індивідуумів. У цьому вагомому теоретичному положенні проявляється така суттєва риса творчості Лесинґа, як індивідуалізм його натури, відчуття самостійності та незалежності, що добре корелює з вище вказаним розгортанням у практичній сфері принципу індивідуалізації. Подібний індивідуалізм разом із скептичним ставленням до ролі держави у вихованні людини позначаються, звісно, і на космополітичному світогляді Лесинґа, причому не варто недооцінювати значення масонства, членом якого був цей непересічний мислитель.

Вже починаючи з ранніх своїх праць, Лесинґ був переконаний, що суто спекулятивні положення метафізики є припущеннями і гіпотезами, яким притаманна щонайбільше певна міра вірогідності. Більшого значення він надавав практичним питанням, зокрема проблемі безсмертя. Кожна душа, на його погляд, відкрила нескінченний простір для свого вдосконалення, і він вірив, що ця істина, навіть незважаючи на цінність відплати і віддаки в майбутньому, може бути доведена для розсуду за допомогою строгих доказів. Більше того, він навіть допускав, що кожна душа проявляє себе не один раз, на відміну від теперішнього стану людини, а в кожному новому житті вона досягає нового і вищого ступеня досконалості, і це повторюється доти, доки вона таким шляхом здатна досягати нових пізнань і умінь. Інколи Лесинґ висловлює свої думки так, що наші душі можуть промандрувати крізь різні тіла, які можуть бути гіршими або ліпшими порівняно з нашими теперішніми тілами, тобто він пристає на позицію метемпсихозу, яка знову-таки перегукується із поглядом Ляйбніца про безперервний розвиток монад.

Попри неодноразово відзначену близькість Лесинґа до певних тез системи Ляйбніца (зокрема, в питаннях про досконалість світу і теодицею), не можна недооцінювати значення для нього і пантеїстичних ідей, що стали відомими і водночас дискусійними завдяки філософії Б. Спінози. Звісно, іще під час свого навчання Лесинґ міг познайомитися з поглядами голландського філософа. Крім того, ідеї спінозизму жваво обговорювалися в Німеччині впродовж майже всього XVIII ст. Проте вже на початку 60-х рр. Лесинґ пише два спеціальні начерки, в яких порушуються питання про співвідношення Бога і світу, а також про взаємодію між матерією і духом у системі Спінози ("Про дійсність речей поза Богом" і "Спіноза напровадив Ляйбніца лишень на слід учення про передусталену гармонію"). Ставлення Лесинґа до філософії голандського мислителя і вплив останньої на нього залишилися би справою самих лише

присікпливих дослідників його творчості, якби Ф. Якобі після смерті німецького мислителя не оприлюднив свої бесіди з ним, де стверджується, ніби Лесинґ був безперечним прихильником Спінози ("Про вчення Спінози, викладене у листах до pana Мозеса Мендельсона", 1785). Як повідомляв Якобі у листі до М. Мендельсона вже від 4. XI. 1783 р., під час його зустрічей із Лесинґом у червні 1780 р. останній досить недвозначно висловив свою одностайність із пантеїстичними поглядами, якими був пронизаний вірш Й. В. Гете "Прометей". За Якобі, Лесинґ сказав: "Правовірні поняття про Божество більше не для мене; я не можу послугуватися ними. *Нен kai Pan* (Одне і Все)! Я не знаю нічого іншого". Після того, як Якобі припустив, мовляв, у такому разі Лесинґ добре порозумівся б із Спінозою, Лесинґ вимовив: "Якщо я повинен назвати когось за іменем, то я не знаю жодного іншого". А далі ще однозначніше: "Немає жодної іншої філософії, крім філософії Спінози" (Jacobi, Werke, IV/1, s. 54–55). Для Лесинґа особистий Бог має розумітися як тотожний із природою, і саме це положення має слугувати за відправний пункт і справжній принцип істинної філософії. Адже, як далі оповідав Якобі, "Лесинґ не міг змиритися з ідеєю особистої, цілковито нескінченної істоти, в незмінній насолоді свої найвищої досконалості. Він пов'язував із нею таке уявлення про *нескінченну нудьгу*, що йому при цьому ставало страшно й моторошно" (Jacobi, Werke, IV, 1, s. 80). Власне, Лесинґ обстоює два принципові положення, які так чи так можна тлумачити як пантеїстичні: по-перше, що ми не маємо уявляти Бога як якусь сутність, що знаходиться поза світом, а, по-друге, що ми не повинні уявляти собі його як особистість, що подібна до людської особистості.

Інтелектуальний спадок Спінози відчутний і в трактуванні Лесинґом питання про свободу волі. Він скептично налаштований щодо того, щоб давати позитивну відповідь на віддавна дискусійне серед філософів і теологів питання, чи свободна людина в своїх вчинках, чи ні. Адже така "беззмисловна спроможність за певних однакових обставин могли вчиняти то так, то інакше" робить людей "більш занепокоєними і стурбованими", аніж протилежність до свободи – примус і необхідність. У своїх поглядах Лесинґ більш прихильний до детерміністської позиції, яка, однак, не виключає розумної волі людини, а визначає і скеровує її. В цьому сенсі він стверджує: "Я дякую творцеві за те, що я *мушу*; мушу *найліпше*" (Lessing, Werke III, s. 248). Мислитель переконаний, що етична система повинна спиратися на певні необхідні принципи, які не можуть обмежуватися сферою лише суб'єкта, але які мають ґрунтуватися на самій моралі. На підставі того факту, що вчинки людей можуть бути цілком помилковими навіть у певних рамках необхідно зумовленого (скажімо, в суспільних відносинах з їхніми правилами поведінки), він робив висновок, що має існувати певний вищий закон усіх людських діянь.

Зображення Лесинґа як спінозиста і пантеїста викликало обурення М. Мендельсона – близького друга і співавтора Лесинґа (разом вони написали працю "Поуп – метафізик!", 1755), оскільки йому видавалося, що це груба дискредитація його покійного приятеля. У праці "Послання

до друзів Лесинґа" (1786) він спробував уберегти Лесинґа від закиду в атеїзмі й приписати йому "очищений" і "вдосконалений" пантеїзм. Утім, подібне намагання не мало успіху, головню через смерть Мендельсона. Натомість Якобі в цьому ж році опублікував працю "Проти звинувачення Мендельсона стосовно листів про Спінозу". Запалилася так звана "суперечка про спінозизм", до якої в різний час долучалися І. Кант, Й. В. Гете, Й. Г. Гердер, Ф. В. Й. Шелінґ.

Теорія мистецтва, літературна критика й естетика були тими царинами, де різнобічна діяльність Лесинґа розкрилася найбільш повно і виразно. Значення філософії для цих царин мислитель убачав у тому, що свого часу сповідував і чого вчив Сократ: не лише прекрасних моральних настанов, а передусім того, щоб люди пізнавали себе, "зважали на наші відчуття, вишукувати і любити в усьому найбільш рівні та найкоротші шляхи природи, кожду річ оцінювати згідно з її метою і задумом". Ці слова з 49 статті "Гамбурзької драматургії" виступають не просто характеристикою вчення старогрецького філософа, яке, на думку Лесинґа, справило вплив на творчість Евріпіда. Вони влучно розкривають також життєве кредо самого Лесинґа, його просвітницьке прагнення прояснити, а це значить "просвітчити", мистецтво щодо нього самого, посприяти йому дійти до виразних понять про його власні цілі і методи. Подібна виразність понять ґрунтується на розрізненні речей та їхніх складників, і мислитель скрізь, при кожному кроці свого дослідження, намагається додержуватися подібного розрізнення. У "Лаокооні" автор ставить собі за мету окреслити головні критерії, що дадуть змогу говорити як про різні види мистецтва, так і про різний зміст образотворчого мистецтва, з одного боку, й поезії, – з іншого. Як вважає автор, спільним для живопису і поезії є те, що обидва ці види мистецтва мають справу з дійсністю і певним чином її відбивають. Але на цьому їхня подібність закінчується, оскільки художник має справу здебільшого з чуттєво-тілесними образами предметів і змальовує дійсність як їхню сукупність, тоді як поет зображує дійсність у формі процесу, руху і зміни. Це пояснює відмінність загального предмета цих двох видів мистецтва. Так, предметом живопису виступають розташовані в просторі тіла та їхні властивості, через що Лесинґ визначає живопис як мистецтво простору. Предметом же поезії є дії та стани, тому її схарактеризовано як мистецтво часу. Із цього Лесинґ виводить правила трактування обох мистецтв. Між образотворчим мистецтвом і поезією існує межа, так само, як потрібно розмежовувати поезію й історію. Драма повинна збуджувати і очищувати наші пристрасті, а не бути зібранням моральних оповідей; трагедія ж, на відміну від комедії або епосу, має обмежуватися лише такими пристрастями, як співстраждання (Mitleid) і страх (Furcht) (Lessing, Dramaturgie, st. 12, 35, 47). До сьогоднішнього дня не втратили свого значення міркування Лесинґа про три необхідні єдності будь-якого драматичного твору, вперше чітко сформульовані ще Арістотелем, причому головну увагу він приділяє єдності дії, а єдність місця і часу вважає зумовленими специфічно старогрецьким розумінням цих відношень (Lessing, Dramaturgie, st. 44–46).

Проте, висуваючи тезу про наслідування природи в творчому процесі, мислитель удається до деяких змістовних коректив. Зокрема, у своєму тлумаченні процесу художньої творчості Лесинґ обґрунтовує положення, що митець не повинен лише відображати природу, але має прагнути зобразити її суть. У цьому сенсі принцип "наслідування природи" (*Nachahmung der Natur*) видається йому недостатнім для справжнього мистецтва. Для того, щоб схопити суть, мистецтво застосовує метод типологізації, оскільки розмаїття явищ природи та зв'язків між ними безмежно перевищує можливості людського розуму та сили людської уяви (*Einbildung*). Подібна типологізація, як її розуміє Лесинґ, не має нічого спільного з настановою класицизму на суворе дотримання встановлених на основі розуму правил, відповідно до яких має відбуватися процес художньої творчості. У цьому плані теорія Лесинґа протистоїть спробам насадження на німецькому ґрунті ідей французького класицизму (що намагався здійснити, наприклад, Й. К. Готшед). Разом із тим, використовуючи поняття типологізації, Лесинґ не протиставляє його принципу індивідуалізації. На його думку, обидва зазначені принципи мають органічно поєднуватися. Адже домінування типологізації веде до появи лише ідеальних типів, які не мають нічого спільного з дійсністю (це властиво творам П'єра Корнеля, а також певною мірою Дені Дідро). Панування ж індивідуального не дає можливості здійснитися над одиничним і випадковим, через що Лесинґ принципово не погоджується з тезою про те, що трагедія має за предмет лише індивідуальне.

Не меншу вартість зберігають непоодинокі розмисли Лесинґа про митця і завдання мистецтва, в яких особливо помітний зв'язок з його філософськими поглядами. Митець може показувати нам образи, що належать якомусь іншому світові, але, з іншого боку, він не може наслідувати всього, що дійсно відбулося. Бо хоча в дійсності все сутне взаємопов'язано, але ми не спроможні досягнути такий взаємозв'язок. Мудрість і доброту в світі митець мусить зображувати на прикладі декількох елементів. Отже, завдання мистецтва полягає в тому, щоб із такої невеликої кількості елементів зробити певне вповні завершене ціле, план якого містився б у ньому самому. Подібне ціле смертного творця має бути немов силуетом цілого вічного творця, ми повинні призивати до думки, що так само, як все розвивається у ліпший спосіб в цьому останньому цілому, так само відбуватиметься в тому першому. Отже, митець повинен показувати нам у окремих частинах гармонійну досконалість цілого – думка, що суголосна із вченням Ляйбніца про світову гармонію і досконалість божественного світового плану.

Із мистецьким комплексом ідей пов'язане і трактування природи Лесинґом. У своїх поглядах на природу він висуває ідею її єдності, оскільки вже саме поняття "природи" передбачає тісний зв'язок усього зі всім. Саме тому в процесі пізнання має використовуватися метод абстрагування, за допомогою якого мислитель і митець здатні уникнути впливу випадкових факторів і схопити в нескінченному розмаїтті явищ їхню внутрішню гармонію і сутність. Щоправда, подібне "схоплення сутності" від-

бувається лише на основі глибокого і всебічного осягнення того світу, який даний у відчуттях. У цьому сенсі, як переконаний Лесинг, нехтування відчуттями є таким самим хибним кроком, як і надання цілковитої переваги чистій інтелектуальній діяльності. Втім, таке тлумачення природи, яка має осягатися чуттями і розумом водночас, спричинило внесення Лесингом певних коректив в інтерпретацію процесу художньої творчості та мистецтва. Зокрема, закликаючи до реалізму в мистецтві, він усе-таки наголошує на тому, що діяльність митця є не цілковитим польотом фантазії, а синтезом відчуття і думки. У цьому сенсі творчість невід'ємна від пізнання. Тому при вищезгаданій характеристиці трагічного генія Еврипіда Лесинг вказує на неодмінність для творчості як пізнання, так і знання природи, уважності і до своїх почуттів, і до кожної окремої речі. Таким чином, в основі творчого процесу лежить поєднання натхнення зі знанням і водночас постійна увага до морального аспекту людини.

Хоча погляди Лесинга на релігію, її значення і роль в його творчості становлять тему окремого дослідження, варто бодай коротко торкнутися і цього питання. Вже від початку своїх студій він вивчав теологію, а згодом займався різними релігійними проблемами протягом усього свого життя, однак тільки останні шість років він зміг присвятити себе більш менш систематичним розмислам щодо цієї теми. Творчим вінцем цього періоду стала драматична поема "Натан Мудрий" (1779). Головна увага міркувань зосереджена на відмінності між релігією як такою і тією формою, в якій у певний час фіксується і далі продовжує жити релігійний зміст. Так, він розрізняє між релігією Христа і християнською релігією, причому перша є тією релігією, яку здійснював сам Христос як людина, релігією благочестя і людської любові, а друга постає релігією, яка прославляє Христа як надлюдську істоту. Перша релігія цілковито зрозуміла і для всіх людей, тоді як друга настільки непевна і двозначна, що навіть дві людини не здатні порозумітися щодо неї. Справжнє значення релігії, її сталий і незмінний зміст в усьому розмаїтті й мінливості форм, полягає цілковито в її практичній дії, в любові до божества і до ближніх. Як стверджує Лесинг, повне утілення природної релігії, з якою пов'язана кожна людина, полягає в тому, що люди визнають певного Бога, намагаються утворити собі про нього найбільш гідні поняття, і в кожній своїй думці та в кожному вчинку зважають на ці поняття. Подібна природна релігія оголошується єдиною загальною релігією в різних індивідуальних видозмінах, позаяк у кожній людині вона може набирати такого змісту, який відповідає ступеню її духовних сил. Наявність у світі великого числа релігій Лесинг пояснює тим, що люди потребують суспільного життя. Адже щоб запобігти усілякій шкоді, люди мусили знаходити порозуміння щодо певних речей і понять, і вони надали цим умовним речам і поняттям такої самої вагомості й необхідності, яку вони приділяють природно визнаним релігійним істинам. Із природної релігії люди мусили створити позитивну релігію, на кшталт того, як із природного права вони утворили позитивне право. Ця ж позитивна релігія має прилаштовуватися до потреб і звичаїв кожного народу. Але інстанцією, що надає санкцію для

такої позитивної релігії, неодмінно виступає віра в одкровення. Німецький мислитель пояснює таку віру в надприродне походження певних доктрин на підставі того, що люди не спроможні були збагнути їхнє природне походження, а тому припустили безпосереднє навіяння божества. Проте, з іншого боку, Лесинг' схильється зображувати подібну віру так, ніби те нове, що засновники позитивних релігій долучили до природної релігії, вони свідомо видавали за божественне одкровення, аби у такий спосіб це нове дістало визнання. У такому поясненні не складно побачити близькості до пануючого у XVIII ст. способу мислення, що яскраво відобразився в творах численних французьких або англійських вільнодумців, котрі раз у раз вказували на корисливість і хитрість священиків та тиранів при розгляді питання про заснування релігії. У кожному разі Лесинг' переконаний, що в позитивних релігіях суттєвим і вартісним завжди може бути лише те, що вони перейняли із природної релігії або релігії розуму. Все інше – це лишень додатки, зумовлені або недосконалістю людини, або слабкістю її знання, або потребами її громадянського життя. З огляду на вищезазначене, мислитель стверджує, що будь-які позитивні релігії та релігії одкровення однаковою мірою істинні, як і навіпки, вони однаковою мірою хибні, оскільки в них найсуттєвіше послаблено і витіснено умовним. Лесинг' глибоко переконаний, що та релігія одкровення або позитивна релігія найліпша, яка містить менше умовних додатків до природної релігії, яка найменше обмежує благодійний вплив природної релігії. Для видатного німецького просвітника релігія за своєю справжньою сутністю збігається із моральністю.

Із поглядами Лесинг'а на релігію тісно пов'язано його ставлення до теології. Як зазначалося, він був вельми критичний щодо беззастережного прийняття церковних догм, які є витвором позитивної релігії. Але це не заважало йому визнавати у певних переданих традицією положеннях віри частку істини, яка "більше тьмяно відчувалася, аніж ясно пізнавалася" людьми. Так, він береться захищати низку догм від тогочасних просвітницьких закидів і нападів, зокрема, вчення про триєдність, вічну кару або ж учення про смертний гріх і спокуту (Lessing, *Erziehung*, §§ 73–75). Проте і вони зазнають перетлумачення в контексті його власних поглядів. Подібні церковні догми, буди сформульованими в певний час, зберігають свою вартість, адже в них знайшла своє (хоч і недосконале) вираження певна незмінна істина. Утім, додержуючись присутньої історичної точки зору в цьому питанні, Лесинг' недвозначно наголошує, що визнання ортодоксальної системи, як історичного явища, не можна змішувати зі сповіданням цієї системи, те, що належить до історичного пізнання чужих поглядів, не слід плутати із власними переконаннями. А таке змішання теології й філософії, при якому не віддається належного ані філософським висновкам, ані церковним догматам, було у XVIII столітті дуже розповсюдженим явищем, особливо в системі вольтеріанства. Проти цього бореться природа і нутро самого мислителя, котрий скрізь, де можливо, намагається чітко й ретельно робити розрізнення, точно відмежовувати різні сфери, і постійно додержуватися таких

меж. Тому він вимагає ретельно розмежовувати філософію і позитивну теологію, а не послаблювати чи вдосконалювати одну за допомогою іншої, він воліє зберігати своєрідність кожної з наук, поки їхнє місце не зможе заступити справжня форма віри розуму, "розумного християнства". Звісно, Лесинґ виступав за реформу теології, проте вона мала бути набагато радикальнішою, ніж це видавалося іншим просвітникам. Замість того, щоб знаходити хибні ланки опосередкування між філософією і теологією, Лесинґ намагається визнати за кожною її право. Релігія не повинна перемішуватися із науковими положеннями, не слід її зловживати і для обмеження науки. Вона має залишатися в тій сфері, де не буде жодної колізії з філософією, тобто вона має від зовнішнього світу повернутися до внутрішньої суті, від теоретичного звернутися до практичного, від догматики перейти до моралі. Із цього стає зрозумілою вимога мислителя, щоб теологія, догмати церкви і навіть біблійні книги піддавати безумовній критиці. Лесинґ одного разу афористично висловився з цього приводу так: "Літера – це не дух, а Біблія – це не релігія". Християнство вже існувало, перш ніж були написані євангелії й апостольські послання, а поширювалося воно не через книги, а завдяки словесному повідомленню. Істина християнської релігії ґрунтується не на тій істині, якої вчили євангелісти й апостоли, а вони вчили її саме тому, що вона є істинна, причому всі подібні писання не могли надати їй жодної істини, якби вона не мала такої. Будь-які історичні докази ніколи не дадуть абсолютної вірогідності релігійної віри, а завжди обмежені лише ймовірністю. Історичні свідчення мають справу з фактами, тоді як в релігії йдеться про теологічні й моральні поняття. Виходячи з цього, Лесинґ твердить, що історичні істини, які за визначенням є випадковими, ніколи не можуть стати доказом для необхідних істин розуму. Але саме в таких істинах полягає головний зміст будь-якої релігії. Позитивні релігії – це лише форма, в якій цей зміст усвідомлюється в певний час і в певних народів. Останню мету релігійного розвитку Лесинґ убачає в тому, щоб люди стали свідомими такого змісту в усій його чистоті та незалежно від будь-якого позитивного змісту релігії.

Надзвичайна вагомість, яку Лесинґ приділяє процесові морального вдосконалення людини, постає визначальним чинником його концепції морального впливу мистецтва, як і його теорії релігійно-історичного розвитку людства. Як зазначалося, відмінність релігійних уявлень людства зумовлена насамперед суспільним життям людей. Але не малу роль при цьому відігравала і специфіка самого акту одкровення. Справа в тому, що одкровення – це не одноразова подія, а постійно триваючий зв'язок Бога з людиною. Бог відкривається людині не одразу ж і не вповні, позаяк це перевищує її можливості, а поступово, в процесі історичного розвитку і розвою самої релігії. Зазначимо, що деякі дослідники вважають, що на виформування поняття розвитку в Лесинґа справила вплив філософія Ляйбніца, а саме розуміння життя індивідуальної душі як постійний розвиток до дедалі більшої досконалості (Zeller, *Deutsche Philosophie*, s. 385).

Історія божественного одкровення або, точніше кажучи, історія релігійної свідомості, що втілена у формі юдейської й християнської віри в одкровення, зображується Лесинґом у творі "Виховання роду людського". Для цього розвитку характерний не просто поступальний рух, а спрямованість його до певної мети, яка зводиться до найвищого розуму або останньої причини. Під одкровенням Лесинґ розуміє влаштування божеством морального і релігійного вдосконалення людей, божественне виховання людського роду. Доки людина неповнолітня, вона потребує виховання, але доки існує людство, воно потребує одкровення, тобто віри в одкровення. Виховання не дає людині нічого такого, чого вона не може мати в самій собі, проте воно дає їй це швидше і легше. Так само і одкровення не дає людському родові нічого такого, до чого самотужки не дійшов би розум, однак воно дає йому це тільки-но раніше. Отже, за Лесинґом, одкровення – це перша форма, яку набуває релігійний розвиток людства, віра, яка випереджає наслідки пізнішого осягнення. Певна річ, будь-який розвиток є поступовим процесом, і це стосується також релігійного розвитку. Тож одкровення, як і виховання, має дотримуватися певного ступеневого руху і на кожному ступені поєднуватися зі здатністю пізнання вихованця. Перший ступінь релігійного розвитку утворює юдаїзм, чиї релігійні поняття (єдність Бога, віра у безсмертя) теж сформувалися у поступовому процесі. Вищим ступенем розвитку вирізняється християнство, чію своєрідну перевагу Лесинґ убачає в тому, що Христос постав першим справжнім практичним учителем безсмертя душі.

Проте релігійне життя на ступені християнства, як припускає Лесинґ, не є останнім і найвищим ступенем. Крім того, що християнству властиві деякі недоліки позитивної релігії, новозавітні писання перебувають на певному ступені, як і взагалі будь-яка книга для початкової освіти призначена для певного віку – посприяти розумові учня в досягненні самостійності і тим самим показати, що вона вже зайва. Якщо ж процес виховання (і роду, і окремої людини) передбачає певну мету, а саме, щоб той, кого виховують, ставав кимсь, то людство ніколи не досягне цієї мети. Лесинґ цілком свідомий того, що така теза межує із богохульством. Утім він упевнений, що релігійний розвиток людства має вести, зрештою, до того ступеня, на якому воно не потребуватиме сумнівної підтримки віри в одкровення і зможе розв'язувати свої завдання самостійно. На цьому найвищому ступені розвитку моральний вплив, як сутність релігії, має виявляти себе в усій чистоті, добро тут повинно ставати предметом воління без будь-яких другорядних чинників. Замість новозавітних євангелій має настати час "вічного євангелія". У "Натані Мудрому" це третє євангеліє названо євангелієм моральності. Віра в одкровення має звільнити місце чистій вірі розуму. Таким є ідеал Лесинґа. І в цьому він дуже близький до прагнень доби Просвітництва, яке по-різному намагалось перейти від позитивної релігії до чистої віри розуму, яке сповідувало релігію розуму і для якого місце догми і віри повинні заступити мораль і діяння людини. Втім, залишаючись сином своєї епохи, Лесинґ у багатьох пунктах водночас перевершує її межі, що особливо помітно в його "новому євангелії",

яке менш ніж за десятиліття по смерті автора виявиться "євангелієм чистої моралі" в філософській системі І. Канта.

Лесинґ був чи не першим мислителем, який спробував чітко окреслити співвідношення між мистецтвом і наукою, між різними видами мистецтв, а також визначити зв'язок між філософією і теологією та теологією й релігією. Він став класичним письменником, зайнявши чільне місце з-поміж засновників німецького театру і німецької прози. Водночас фігура Лесинґа була вельми специфічною і характерною для німецької філософії порівняно з французькою і англійською традиціями. Адже, проголосивши метою історичного розвитку культ розуму, він не зробив жодних спроб відкинути попередні історичні епохи і розтлумачити їх лише як матеріал для створення майбутнього. При цьому саме Просвітництво стає для нього не певним статичним станом, в якому панують ідеали розуму і людина повністю підкорює собі природу, а динамічним процесом постійного самовдосконалення людини й суспільства. У цьому сенсі Просвітництво, на думку Лесинґа, ніколи не є, а завжди перебуває у становленні. Тим самим мислителеві вдалося значно розширити поняття "Просвітництва", яке він витлумачував не стільки в теоретичному, соціальному і технічному плані, скільки як моральний феномен, як процес морального вдосконалення людини і людства. Ці думки Лесинґа були пізніше підхоплені і далі розвинуті І. Кантом.

1. Lessing G. E. Auswahl in drei Bänden / G. E. Lessing ; hrg. W. Hoyer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1952. – Bd. I-III. 2. Zeller E. Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz / E. Zeller. – München : Oldenbourg, 1873.

Надійшла до редколегії 14.12.12

С. В. Руденко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЙ "РЕКОНСТРУКЦІЯ" ТА "РЕФЛЕКСІЯ"

У статті здійснюється історико-філософський аналіз змісту категорій "реконструкція" та "рефлексія", обґрунтовується експліцитність поняття "реконструююча рефлексія" в структурі сучасного історико-філософського знання.

Ключові слова: реконструкція, рефлексія, реконструююча рефлексія, класична філософія, історія філософії.

В статье осуществляется историко-философский анализ содержания категорий "реконструкция" и "рефлексия", предлагается обоснование эксплицитности понятия "реконструирующая рефлексия" в структуре современного историко-философского знания.

Ключевые слова: реконструкция, рефлексия, реконструирующая рефлексия, классическая философия, история философии.

In this article the historic-philosophical analysis of the content of the categories of "reconstruction" and "reflection" is revealed, the explicitness of concept "reconstructing reflection" in the structure of modern historic-philosophical knowledge is justified.

Keywords: reconstruction, reflection, reconstructing reflection, classical philosophy, history of philosophy.

Метою цієї статті є обґрунтування експліцитності поняття "реконструюючі рефлексія" у системі сучасного історико-філософського знання на